

JÓZEFA MATEJEK¹, EWELINA ZDEBSKA²

Warsztaty terapii zajęciowej jako forma wsparcia rodzin osób niepełnosprawnych

Słowa kluczowe:

osoba niepełnosprawna, pomoc, wsparcie, warsztat terapii zajęciowej, rodzina

Streszczenie

Niepełnosprawność stanowi jeden z istotnych problemów współczesnej rzeczywistości. Aktywny udział w zajęciach prowadzonych przez warsztaty terapii zajęciowej ma duże znaczenie zarówno dla osób niepełnosprawnych, jak i ich rodzin. Dzięki tej formie aktywności osoby niepełnosprawne czują się akceptowane przez innych, co niewątpliwie przekłada się na ich poczucie wartości i funkcjonowanie w rodzinie. W procesie rehabilitacji osób niepełnosprawnych warsztaty terapii zajęciowej odgrywają znaczącą rolę, ponieważ są miejscem, które łączy w swoich działaniach sferę aktywności społecznej i zawodowej osób niepełnosprawnych, a także realizuje proces ich integracji ze środowiskiem.

Therapy workshops as a form of support for families of people with disabilities

Key words:

disabled person, assistance, support, occupational therapy workshop, family

Abstract

Disability is one of the most important problems of contemporary reality. Active participation in activities of an occupational therapy workshop is of great significance both for disabled people and their families. Due to this form of activity people with disabilities feel accepted by others, which undoubtedly translates into their self-esteem and family functioning. Occupational therapy workshops play an important role in the process of rehabilitation of disabled people, as they are a place in which the spheres of their social and professional activities are combined. Workshops also help disabled people to integrate with the society.

¹ Doktor, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie.

² Magister, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie.

Niepełnosprawni w Polsce

Niepełnosprawność stanowi jeden z istotnych problemów współczesnej rzeczywistości. Mając na względzie rozmiary oraz powszechność jej występowania, należy zwrócić uwagę zarówno na indywidualne, jak też rodzinne oraz społeczne konsekwencje tego zjawiska. Celem opracowania jest przedstawienie jednej z form wspomagających proces rehabilitacji zawodowej i aktywizowania osób niepełnosprawnych przez ich udział w warsztatach terapii zajęciowej. W roku 2010 liczba osób niepełnosprawnych prawnie w wieku produkcyjnym wynosiła około 2,1 mln, co stanowiło 8,6% ludności w tym wieku [*Niepełnosprawność w liczbach*].

Odsetek osób niepełnosprawnych rośnie wraz z ich wiekiem [Czapiński, Panek 2009, s. 40]. Zgodnie z obowiązującym w naszym kraju prawem, podstawową instytucją polityki społecznej państwa odpowiedzialną za umożliwienie osobom niepełnosprawnym funkcjonowania w społeczeństwie oraz wspieranie ich aktywności jest pomoc społeczna. Osoby niepełnosprawne mogą uzyskać pomoc w zakresie zawodowym i społecznym przez powołany do tego celu Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych (PFRON). Wśród zadań, które realizuje PFRON, najważniejsze miejsce zajmują działania w zakresie programów wspierających osoby niepełnosprawne w nauce, pracy zawodowej, a także w życiu codziennym. Środki, którymi dysponuje Fundusz, przeznaczone są między innymi na utrzymanie istniejących, ale zagrożonych likwidacją miejsc pracy osób niepełnosprawnych, dofinansowanie turnusów rehabilitacyjnych oraz likwidacji barier architektonicznych, a także finansowanie w części lub całości kosztów organizowania i funkcjonowania warsztatów terapii zajęciowej, które są przedmiotem opracowania.

Definicja niepełnosprawności zawarta w *Ustawie z 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych* określa pojęcie niepełnosprawności, która

oznacza trwałą lub okresową niezdolność do wypełniania ról społecznych z powodu stałego lub długotrwałego naruszenia sprawności organizmu, w szczególności powodującą niezdolność do pracy [tamże, rozdz. 1, art. 2, pkt. 10].

Z określeniem niepełnosprawności związane jest również pojęcie rehabilitacji, którą zdefiniowano jako

zespół działań w szczególności organizacyjnych, leczniczych, psychologicznych, technicznych, szkoleniowych, edukacyjnych i społecznych, zmierzających do osiągnięcia, przy aktywnym uczestnictwie tych osób, możliwie najwyższego poziomu ich funkcjonowania, jakości życia i integracji społecznej [tamże, rozdz. 3, art. 7].

Zgodnie z art. 10 cytowanej ustawy do podstawowych form aktywności, które wspomagają proces rehabilitacji zawodowej i społecznej osób niepełnosprawnych, można zaliczyć uczestnictwo w turnusach rehabilitacyjnych oraz warsztatach terapii zajęciowej. Ogólnie terapia zajęciowa to leczenie i usprawnianie za pomocą określonych czynności, zajęć i pracy, które mogą mieć wartość kształcącą, wychowawczą, a także leczniczą. Inaczej jest to leczenie „poprzez pracę”, które powinno przywrócić lub rozwinąć jak najpełniej sprawność osoby niepełnosprawnej w sferze fizycznej, psychicznej i społecznej. Termin „terapia” oznacza leczenie lub metodę leczniczą – bez używania środków farmakologicznych.

Terapia zajęciowa to celowe, polisensoryczne działania rehabilitacyjne o charakterze zajęć ciągłych (muzycznych, plastycznych, ruchowych itp.) stanowiących proces terapeutyczny prowadzący do usprawnienia i kompensacji zaburzonych funkcji organizmu pacjenta. Są to zajęcia planowe, celowe i systematyczne [Baum 2008, s. 10].

Warsztaty terapii zajęciowej

Warsztat terapii zajęciowej jest placówką pobytu dziennego, stwarzającą osobom niepełnosprawnym, niezdolnym do podjęcia pracy możliwość rehabilitacji społecznej i zawodowej w zakresie pozyskania lub przywracania umiejętności niezbędnych do podjęcia zatrudnienia, realizującą zadania z zakresu rehabilitacji społecznej i zawodowej zmierzającej do ogólnego rozwoju każdego uczestnika. Podstawą prawną ich funkcjonowania jest między innymi *Rozporządzenie Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 25 marca 2004 r. w sprawie warsztatów terapii zajęciowej*. Zajęcia w warsztatach prowadzone są zgodnie z indywidualnym programem rehabilitacji i terapii, przygotowanym dla uczestnika warsztatu przez radę programową, w skład której wchodzi: kierownik warsztatu; specjaliści do spraw rehabilitacji lub rewalidacji; instruktorzy terapii zajęciowej; psycholog; doradca zawodowy lub instruktor zawodu – w miarę potrzeb [Ustawa z dn. 27.08.1997 r. o rehabilitacji... art. 10, pkt. 4].

Czas trwania zajęć organizowanych w warsztacie wynosi nie więcej niż 7 godzin dziennie i 35 godzin tygodniowo – przy czym zajęcia merytoryczne nie powinny trwać dłużej niż 5 godzin, pozostałe dwie godziny to czas na przerwy, posiłek i ćwiczenia rekreacyjne. Zgodnie z ustawą

terapię realizuje się na podstawie indywidualnego programu rehabilitacji, w którym określa się: formy rehabilitacji, zakres rehabilitacji, metody i zakres nauki umiejętności, formy współpracy z rodziną lub opiekunami, planowane efekty rehabilitacji, osoby odpowiedzialne za realizację programu rehabilitacji [tamże, art. 10, pkt. 3].

Uczestnikiem warsztatu terapii zajęciowej może zostać osoba niepełnosprawna posiadająca orzeczenie o stopniu niepełnosprawności, zawierające wskazanie do terapii zajęciowej. Zgłoszenia osób niepełnosprawnych, które chcą uczestniczyć w warsztacie, przyjmuje i zatwierdza jednostka prowadząca warsztat.

Rodzaje terapii zajęciowej

Wyróżniamy następujące rodzaje terapii zajęciowej: arteterapia, ergoterapia, socjoterapia.

Arteterapia polega na organizowaniu różnych form zajęć plastycznych, teatralnych, muzycznych, które korzystnie wpływają na samopoczucie, ułatwiają proces komunikacji interpersonalnej, spełniają także funkcję edukacyjną, rekreacyjną oraz kompensacyjną. Arteterapia poprzez funkcje terapeutyczne

usuwa zahamowania i poczucie niepewności, buduje wiarę we własne możliwości, buduje adekwatną samoocenę, usprawnia manualnie, poprawia koordynację wzrokowo-ruchową, pomaga w samorealizacji, pomaga w nawiązywaniu i podtrzymywaniu relacji interpersonalnych, pomaga wyjść z zakłętego kręgu izolacji i niemożności. Cel arteterapii powinien być określony przez terapeutę i beneficjenta zajęć terapeutycznych, zaś wytwór działalności (obraz, rzeźba, rysunek czy collage) jest tylko środkiem prowadzącym do tego celu [Baum 2008, s. 37].

Wśród form i technik arteterapii można wskazać: rysunek, malarstwo, grafikę, rzeźbę, muzykoterapię, zdobnictwo i dekoratorstwo, sztuki użytkowe, choreoterapię, teatroterapię, filmoterapię, biblioterapię.

Arteterapia pozwala na wyjście z „zakłętego kręgu izolacji”. Poprzez twórczość osoba niepełnosprawna nawiązuje kontakty interpersonalne, poznaje innych ludzi – zawiązują się przyjaźnie, powstają więzy emocjonalne [Baum 2008, s. 39].

Ergoterapia jest najstarszą z form stosowanych w terapii zajęciowej, przygotowuje podopiecznych do samodzielnej pracy, także zarobkowej. Udział pracujących wśród osób niepełnosprawnych w wieku produkcyjnym w 2007 r. wynosił 19,4%, natomiast w roku 2008 – po raz pierwszy od 2002 r. – wskaźnik zatrudnienia tych osób przekroczył 20% (wynosił 20,8%), w 2009 r. wynosił 21,4%, a w 2010 r. osiągnął wartość 21,9%. W ciągu całego roku 2010 wskaźnik ten systematycznie wzrastał, a w okresie pomiędzy II a IV kwartałem utrzymywał się na poziomie wyższym niż 22%; w IV kwartale 2010 r. wynosił 22,3% [*Niepełnosprawność w liczbach*].

Ergoterapia może być realizowana przez różne formy zajęć, np. kulinarne, ogrodnicze, krawieckie. Jest to terapia pracą pomagająca człowiekowi osiągnąć jak największą samodzielność życiową. Powinno cechować ją urozmaicanie za-

jęć ze względu na występujące u osób niepełnosprawnych trudności w skupieniu uwagi na jednej czynności lub przedmiocie przez dłuższy czas.

Terapia przez pracę rozszerza zakres umiejętności czysto praktycznych, ułatwiających kontakty z ludźmi, np. przy robieniu zakupów itp. Ponadto pozostaje w swoistym związku i bliskich zależnościach z szeregiem innych działań na rzecz rehabilitacji społecznej. Należy pamiętać, iż ta forma terapii powinna być ściśle dostosowana do możliwości i zainteresowań, a także potrzeb [Kozaczuk 1995, s. 74].

Celem ergoterapii jest takie leczenie chorych i niepełnosprawnych ludzi, aby spełnić ich potrzeby osobiste, zawodowe, socjalne, tak żeby mogli brać aktywny udział w życiu w pełnym tego słowa znaczeniu. Terapia polega również na zachęcaniu do czynnego udziału w życiu społecznym oraz pokazaniu, że chory sam jest w stanie poradzić sobie z codziennością, iż potrafi przeciwstawić się trudnościom i może sobie dobrze radzić, nie prosząc nikogo o pomoc – będąc niezależnym. Do podstawowych metod i technik ergoterapii można zaliczyć: dziewiarstwo, hafciarstwo, tkactwo, krawiectwo, kaletnictwo, stolarstwo, metaloplastykę, ogrodnictwo, wikliniarstwo, garncarstwo i ceramikę.

Socjoterapia to leczenie zaburzeń zachowania i zaburzeń emocjonalnych w toku spotkań grupowych i towarzyskich. Jest świadomym oddziaływaniem na osobę w celu przywrócenia lub rozwoju prawidłowych zachowań psychospołecznych, a także jednym ze sposobów łagodzenia lub eliminowania negatywnych norm i obyczajów w zachowaniach społecznych. Zajęcia socjoterapeutyczne są też okazją do wypróbowania – wyćwiczenia nowych sposobów zachowania się, podejmowania decyzji, radzenia sobie z sytuacjami trudnymi. Terapeutyczny charakter socjoterapii polega na organizowaniu takich sytuacji społecznych podczas spotkań grupowych, które dostarczą uczestnikom zajęć doświadczeń korekcyjnych, przeciwstawnych doznanyh urazom oraz doświadczeń kompensujących doświadczenia deprivacyjne, hamujące rozwój emocjonalny i społeczny, a także sprzyjających odreagowaniu napięć emocjonalnych i służących uczeniu się nowych umiejętności psychologicznych.

Wśród odmian socjoterapii można wymienić: ludoterapię – terapię poprzez zabawę, terapię ruchem, naukę czynności życia codziennego, trening umiejętności społecznych, rekreację.

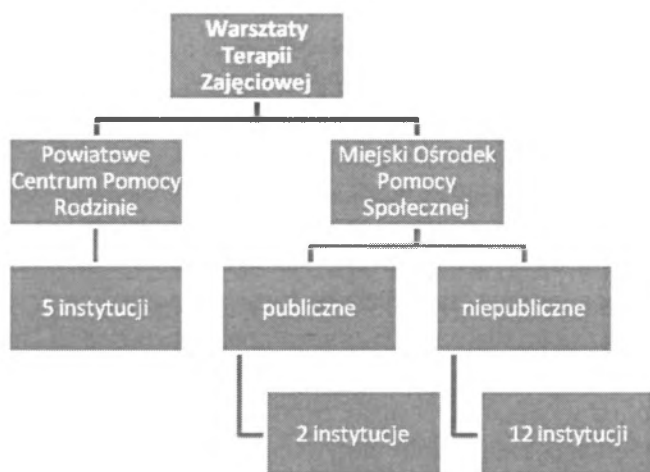
Warsztaty terapii zajęciowej w liczbach

W Polsce w ciągu ostatnich 15 lat stale wzrasta liczba warsztatów terapii zajęciowej. Stosownie do tego rośnie też liczba uczestników tych warsztatów. W latach 1994–2009 wzrosła z ponad 4,3 tys. do ponad 22,4 tys. [Szarfenberg 2011,

s. 107]. Stanowi to wyraźny dowód na zainteresowanie tą formą aktywizacji osób niepełnosprawnych

Prowadzone działania, dotyczące reintegracji społecznej i zawodowej osób niepełnosprawnych, realizowane w ramach funkcjonowania warsztatów terapii zajęciowej zyskują także coraz większe uznanie społeczne, dlatego też przed tą instytucją pojawiają się nowe zadania. Dotyczą one głównie poszerzenia oferty zajęć w ramach terapii zajęciowej oraz dostosowanie jej do potrzeb zarówno uczestników zajęć, jak również tworzących się możliwości dla osób niepełnosprawnych na rynku pracy.

Podobnie jest w Małopolsce. Na terenie powiatu krakowskiego i miasta Krakowa w roku 2011 funkcjonowało 19 warsztatów terapii zajęciowej podlegających Miejskiemu Ośrodkowi Pomocy Społecznej oraz Powiatowemu Centrum Pomocy Rodzinie (ryc. 1).



Rycina 1. Warsztaty terapii zajęciowej – zestawienie ilościowe

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PCPR i MOPS w Krakowie.

Z warsztatów krakowskiego PCPR korzystało 185 uczestników. W warsztatach podlegających MOPS w Krakowie brało udział 502 osoby, z tego 64 w placówkach publicznych, a 438 osób w placówkach niepublicznych.

Łącznie w powiecie krakowskim i mieście Krakowie przygotowanych jest 687 miejsc dla uczestników warsztatów terapii zajęciowej. W związku z dużym zainteresowaniem tą formą aktywności osób niepełnosprawnych dostrzega się potrzebę dalszego tworzenia takich miejsc, ponieważ obok usług świadczonych przez ośrodki wsparcia czy domy pomocy społecznej, istotną rolę w systemie rehabilitacji społecznej i zawodowej osób niepełnosprawnych odgrywają właśnie usługi warsztatów terapii zajęciowej.

Zastosowanie i znaczenie terapii zajęciowej

Warsztaty terapii zajęciowej umożliwiają realizację programu rehabilitacji poprzez zajęcia organizowane w różnych pracowniach, między innymi: kulinarnej, rękodzieła, gospodarstwa domowego, komputerowej, ogrodniczej, plastycznej, stolarskiej, ceramicznej, technicznej, krawieckiej, sztuki użytkowej. Rodzaj pracowni działających w poszczególnych warsztatach uwarunkowany jest możliwościami placówki oraz umiejętnościami terapeutów, do których należy takie przeprowadzenie zajęć w pracowniach, aby były one zarówno interesujące, jak i stanowiły podbudowę przygotowania zawodowego dla odbiorcy. Natomiast liczebność grup uwarunkowana jest między innymi stopniem i rodzajem niepełnosprawności uczestników zajęć. Dodatkowo obok wskazanych form prowadzonych zajęć zainteresowaniem wśród uczestników cieszą się: terapia ruchem, zajęcia sportowe oraz ćwiczenia ogólnousprawniające.

W ramach pomocy psychologicznej odbywają się spotkania o charakterze grupowym oraz indywidualnym, wynikające z bieżących potrzeb i problemów uczestników warsztatów. Udział osób niepełnosprawnych w różnorodnych formach zajęć w ramach warsztatów terapii zajęciowej niewątpliwie ma duże znaczenie w ich rozwoju głównie poprzez: ogólne usprawnianie; rozwój umiejętności wykonywania czynności życia codziennego; przygotowanie do życia w środowisku społecznym; opanowanie czynności przysposabiających do pracy; rozwijanie podstawowych oraz specjalistycznych umiejętności zawodowych, umożliwiających podjęcie pracy zarobkowej bądź kształcenia zawodowego; rozwój talentów i zainteresowań, co wyzwala możliwości twórcze i uczy wrażliwości na piękno; aktywizację społeczną i zwiększanie motywacji do pokonywania trudności, dokonywania wyborów, znajomości własnych praw i umiejętności ich obrony, czyli asertywność; wzrost samooceny; wskazanie możliwości zagospodarowania czasu wolnego.

Aktywny udział w zajęciach prowadzonych w warsztatach terapii zajęciowej ma również duże znaczenie dla rodzin osób niepełnosprawnych. Dzięki tej formie aktywności osoby niepełnosprawne czują się akceptowane przez innych, co niewątpliwie przekłada się na ich poczucie wartości i funkcjonowanie w rodzinie. Kadra zatrudniona w warsztatach powinna posiadać umiejętności odpowiedniego postępowania z osobami niepełnosprawnymi oraz kwalifikacje zawodowe pozwalające na prowadzenie terapii zajęciowej. Terapeuci, dostosowując metody pracy do możliwości wynikających z niepełnosprawności osób, pokazują i niejednokrotnie podpowiadają rodzinie, w jaki sposób kontynuować i rozwijać działania podjęte w procesie rehabilitacji. Współpracując z rodziną, uczą pokonywania trudności, przełamywania barier wstydu i niepewności niezbędnych do realizacji zadań życiowych osób niepełnosprawnych, a także współuczestniczą w procesie

socjalizacji i ukazują możliwości wsparcia rodziny ze strony instytucji. Pomoc i wsparcie rodziny dotyczy także udzielania porad oraz informacji w zakresie adaptacji, motywacji i współpracy w ramach indywidualnych spotkań i konsultacji dotyczących postępu czy przebiegu rehabilitacji społecznej lub zawodowej. W ramach współpracy i wsparcia rodziny znajdują się także działania, takie jak: udzielanie wskazówek praktycznych przez pracowników WTZ, nauka samodzielności oraz pokazywanie nowych metod kontaktu z osobą niepełnosprawną, a także pomoc w wygospodarowaniu czasu wolnego dla rodziny lub opiekuna osoby niepełnosprawnej.

Podsumowanie

W procesie rehabilitacji osób niepełnosprawnych warsztaty terapii zajęciowej odgrywają znaczącą rolę, ponieważ są miejscem łączącym w swoich działaniach sferę aktywności społecznej i zawodowej osób niepełnosprawnych, a także realizującym proces ich integracji ze środowiskiem. Są placówkami, które wspierają osoby niepełnosprawne i ich rodziny, podejmują kształcenie dorosłych niepełnosprawnych intelektualnie w zakresie umiejętności społeczno-zawodowych niezbędnych do podnoszenia jakości ich życia, a także stają się miejscem kultywowania w ramach prowadzonych zajęć sztuki ludowej i tradycji, posiadającej ogromną siłę pozwalającą odbiorcom zobaczyć człowieka, a nie jego niepełnosprawność.

Niepełnosprawność nie musi oznaczać bariery życiowej, rezygnacji z rozwoju zainteresowań, realizacji planów życiowych, jeżeli tylko szkoły, miejsca pracy, środki transportu i mass media będą dostępne dla osób sprawnych inaczej. [...] Założeniem polityki wszystkich państw członkowskich Unii Europejskiej jest dążenie do kompleksowego działania, które uwzględni potrzeby psychiczne, fizyczne, społeczne i duchowe osób niepełnosprawnych oraz daje im możliwość integracji ze społeczeństwem [Natora 2010, s. 43–54].

Osoby niepełnosprawne nie stanowią odrębnej grupy społecznej, dlatego wszelkie inicjatywy, których zadaniem jest przeciwdziałanie ich defaworyzacji i marginalizacji społecznej, działania rehabilitacyjne oraz integracyjne – mające na celu nie tylko zmianę mentalności społecznej w tym zakresie, ale także postawę ich rodzin i bliskich – zasługują na uwagę oraz wsparcie. Ponadto nadają sens i wartość życiu oraz wpływają na zmianę obrazu własnego „ja” osób niepełnosprawnych, jak również podnoszą szansę jednostki na korzystanie z należnych jej praw i przywilejów.

Bibliografia

Źródła

- Rozporządzenie Ministra Gospodarki, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 25 marca 2004 r. w sprawie warsztatów terapii zajęciowej. DzU z 2004 r., nr 63, poz. 587
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 1997 r. o rehabilitacji zawodowej i społecznej oraz zatrudnieniu osób niepełnosprawnych. DzU z 2011 r., nr 127, poz. 721 z późn. zm.

Opracowania

- Baum E. [2008], *Terapia zajęciowa*. Warszawa: Fraszka Edukacyjna Sp. z o.o.
- Czapiński J., Panek T. (red.) [2009], *Raport – Diagnoza społeczna 2009. Warunki i jakość życia Polaków*. Warszawa: Rada Monitoringu Społecznego. Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania w Warszawie
- Konieczna E. [2004], *Arteterapia w teorii i praktyce*. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls
- Kozaczuk L. [1995], *Terapia zajęciowa w domu pomocy społecznej*. Warszawa: Interart
- Natora H. [2010], *Różne programy pomocy osobom niepełnosprawnym w nauce, pracy zawodowej i prawidłowym funkcjonowaniu społecznym*. [W:] *Wybrane zagadnienia pomocy społecznej i opieki w Polsce w okresie ponowoczesności*. Red. nauk. A. Zawada. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls
- Szarfenberg R. (red.) [2011], *Krajowy raport badawczy. Pomoc i integracja społeczna wobec wybranych grup – diagnoza standaryzacji usług i modeli instytucji*. Warszawa: Wydaw. Wspólnota Robocza Związków Organizacji Socjalnych

Netografia

- Niepełnosprawność w liczbach*. Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Osób Niepełnosprawnych: <http://www.niepelnosprawni.gov.pl/niepelnosprawnosc-w-liczbach>
- Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej: www.mops.krakow.pl
- Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie: www.pcpr.powiat.krakow.pl